

زبان های خارجی در گذر تاریخ ایران

(از آغاز تا امروز)

مهدی دهمرده

امیر نعمتی لیمائی

سیده ریحانه حسینی

۱۳۹۴

سرشناسه	دهمرده، مهدی، ۱۳۶۱ -
عنوان و نام پدیدآور	زبان‌های خارجی در گذر تاریخ ایران (از آغاز تا امروز)/ مهدی دهمرده، امیر نعمتی لیمائی، سیده ریحانه حسینی
مشخصات نشر	تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	دوازده، ۱۷۸ص.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۱۲۱-۷۹۴-۴
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا	
پادداشت	کتابنامه
موضوع	زبان‌های باستانی -- ایران.
موضوع	زبان -- راهنمای آموزشی -- ایران -- تاریخ.
موضوع	مراکز آموزش زبان -- ایران -- تاریخ
موضوع	ایران -- زبان‌ها -- تاریخ
موضوع	ایران -- زندگی فرهنگی
شناسه افزوده	نعمتی لیمائی، امیر، ۱۳۵۵ -
شناسه افزوده	حسینی، سیده ریحانه، ۱۳۶۵ -
شناسه افزوده	شرکت انتشارات علمی و فرهنگی
رده‌بندی کنگره	PIR ۵۶/۹۷۲ ۱۳۹۴
رده‌بندی دیویی	۴۱۰/۰۰۹
شماره کتابخانه ملی	۴۰۰۸۷۲۵

زبان‌های خارجی در گذر تاریخ ایران

(از آغاز تا امروز)

نویسندگان: مهدی دهمرده، امیر نعمتی لیمائی و سیده ریحانه حسینی

چاپ نخست: ۱۳۹۴

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

حروفچینی و آماده‌سازی: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: شرکت چاپ و نشر علمی و فرهنگی کتیبه

حق چاپ محفوظ است.

شرکت انتشارات
علمی و فرهنگی

اداره مرکزی و مرکز پخش: خیابان نلسون ماندلا (آفریقا)، چهارراه حقانی (حاجان کربلا)، کوچه کمان،

پلاک ۲۵؛ کدپستی: ۱۵۱۸۷۳۶۳۱۳؛ صندوق پستی: ۹۶۴۷ - ۱۵۸۷۵؛ تهن: ۸۸۱۷۷۴۵۶۹ - ۷۰

فکس: ۸۸۷۷۴۵۷۲؛ تلفن: ۲۹-۸۸۶۶۵۷۲۸؛ تلفکس: ۸۸۶۷۷۵۴۴-۴۵

www.elmifarahangi.ir info@elmifarahangi.ir

آدرس اینترنتی:

www.ketabgostar.com info@ketabgostar.com

فروشگاه یک: خیابان انقلاب، روبه‌روی در اصلی دانشگاه تهران؛ تلفن: ۶۶۹۶۳۸۱۵ و ۱۶-۶۶۴۰۰۷۸۶

فروشگاه دو: میدان هفت‌تیر، خیابان کریمخان زند، بین قائم مقام فراهانی و خردمند، پلاک ۱۳؛

تلفن: ۸۸۳۴۳۸۰۶-۷

فروشگاه سه: جمهوری، چهارراه شیخ هادی، نبش رازی، پلاک ۶۹۹

فروشگاه چهار: بزرگراه شهید حقانی، بعد از ایستگاه مترو حقانی، خروجی کتابخانه ملی، کتابخانه ملی

(نمایشگاه و فروشگاه دائمی کتاب)

فروشگاه پنج: خیابان کارگر شمالی، روبه‌روی پارک لاله، نبش کوچه ستاره، نمایشگاه و فروشگاه

محصولات فرهنگی سازمان تأمین اجتماعی، پلاک ۱

فهرست مطالب

مقدمه ۴

فصل یکم: زبان‌های خارجی در ایران باستان ۱

زبان‌های خارجی در دوران پیش از هخامنشیان ۱

زبان‌های خارجی در دوران هخامنشی ۷

زبان‌های خارجی در دوران سلوکی و اشکانی ۱۲

زبان‌های خارجی در دوران ساسانی ۱۷

فصل دوم: زبان‌های خارجی در روزگار اسلامی (از ورود اسلام به ایران تا یورش

مغول) ۲۳

زبان‌های خارجی در دوران امویان و عباسیان ۲۴

ایرانیان و نهضت شعوبیه ۲۶

ایرانیان و نهضت ترجمه ۲۹

زبان‌های خارجی در حد فاصل فرمانروایی طاهریان تا یورش مغول ۳۱

توان‌یابی دوباره زبان فارسی ۳۲

ادامه حیات زبان عربی ۳۴

رواج نسبی زبان ترکی ۳۶

فصل سوم: زبان‌های خارجی در روزگار مغول و تیموری

زبان‌های خارجی در دوران ایلخانی

زبان‌های خارجی در روزگار تیموری

فصل چهارم: زبان‌های خارجی در روزگار صفوی، افشاری و زند

زبان‌های خارجی در روزگار صفوی

زبان‌های خارجی در روزگار افشاری و زند

فصل پنجم: زبان‌های خارجی در روزگار قاجار

اعزام دانشجویان به اروپا، نخستین دلیل رواج زبان‌های اروپایی در ایران

بیلگان تحصیلی و تأسیس مدارس و مراکز آموزشی نوین، دومین دلیل رواج

زبان‌های اروپایی در ایران

الف. بیلگان مذهبی

ب. مدارس و مراکز آموزشی نوین

نهضت ترجمه در عصر قاجار

فصل ششم: زبان‌های خارجی در روزگار پهلوی

تشدید روند اعزام دانشجویان به خارج، عاملی مؤثر در رواج زبان‌های غربی

تأسیس دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی نوین، عامل مؤثر در رونق زبان‌های خارجی

مدارس و نظارت دولت بر آن‌ها، عاملی مؤثر در رواج زبان‌های خارجی

مؤسسات و انجمن‌های فرهنگی، عامل مؤثر در ترویج زبان‌های خارجی

انجمن ایران و آمریکا

شورای فرهنگی بریتانیا

انجمن روابط فرهنگی ایران و اتحاد جماهیر شوروی

انستیتو گوته

مؤسسه انتشارات فرانکلین

مؤسسه شکوه

فصل هفتم: زبان‌های خارجی در دوران جمهوری اسلامی

عزیمت دانشجویان به خارج و گسترش تعداد دانشگاه‌ها، عاملی مؤثر در رواج

۱۲۲	زبان‌های خارجی
۱۲۶	مدارس، عاملی مؤثر در ترویج زبان‌های انگلیسی و عربی
	مؤسسات خارجی، آموزشگاه‌ها و رسانه‌های نوین، دیگر عامل تأثیرگذار در ترویج
۱۲۹	زبان‌های خارجی
۱۲۹	انستیتو گوته
۱۳۰	انجمن فرهنگی اتریش
۱۳۱	مرکز زبان فرانسه
۱۳۱	شورای فرهنگی بریتانیا
۱۳۲	مراکز آموزش زبان جهاد دانشگاهی
۱۳۲	کانون زبان ایران
۱۳۳	مؤسسه زبان کیش (مؤسسه علوم و فنون کیش)
۱۳۳	مؤسسه آموزش زبان سفیر گفتمان
۱۳۳	مؤسسه شک
۱۳۷	برآیند سخن
۱۳۹	منابع و مآخذ
۱۵۷	نمایه

مقدمه

ایران زمین را طور تاریخی از دیرباز تا به امروز، همواره توجه فرمانروایان و مردمان ساکن در دیگر سرزمینها را به خود جلب کرده است. این مهم ریشه در عواملی چند دارد که برخی از مهمترین آنها را می‌توان چنین برشمرد:

۱. موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیک ویژه ایران: سرزمین ایران از سویی دارای کمترین فاصله با نقطه اتساع سازه مختلف آسیا، اروپا و آفریقا است و از این جهت بسیاری از دانشمندان روزگاران پیشین اطلاق عنوان‌هایی چون دل دنیا و مرکز جهان و وسط آبادانی عالم را به درستی زیبنده آن پنداشته‌اند و از دیگر سوی به سبب همجواری با خلیج فارس و دریای عمان راه دسترسی به آن از طریق دریاهاى آزاد به راحتی میسر است.

۲. موقعیت تجاری فوق‌العاده و ژئواکونومیک خاص ایران: فر گرفتن ایران در مسیر راه ابریشم که مراودات تجاری در قلمروی گسترده‌ای را در حد فاصل خاور دور تا اروپای باختری و از چین تا بریتانیا از طریق آن صورت می‌گرفت، واقع شدن آن در مسیر جاده ادویه که ارتباطات بازرگانی جنوب شرق آسیا و هند را با دنیای غرب ممکن می‌کرد و همچنین کشف بزرگ‌ترین ذخایر منابع انرژی جهان در خلیج فارس در سده‌های اخیر از منظر اقتصادی باعث اهمیتی روزافزون ایران بوده است.

۳. پویایی و دیرینه‌سالی فرهنگ ایرانی و توانمندی آن: ایران دارای فرهنگی غنی با پیشینه‌ای بسیار کهن است و تمدن ایرانی نه تنها از جمله قدیمی‌ترین تمدن‌های دنیا به شمار می‌آید بلکه از انگشت‌شمار مدنیت‌هایی است که، به رغم تمام فراز و نشیب‌هایی که در طول تاریخ تجربه کرده، همچنان پویا و سرزنده است. تقابل‌ها و تعامل‌های فرهنگی ایرانیان با مردمان لیدی، بابل، آشور، یونان، مصر، هند، روم و غیره در روزگار باستان و همکاری‌ها و هم‌آوردجویی‌های آنان با اعراب، عثمانیان، مغولان و در این اواخر با غربیان سان از توانمندی فرهنگ ایرانی دارد.

۴. توانمندی نظامی - دفاعی حکومت‌های ایرانی: بر اساس منابع تاریخی، حکومت‌های ایرانی در بیشتر برهه‌های زمانی دارای قدرت نظامی بسیار بوده‌اند. حضور و استبداد سپاهیان ایران چه در عهد باستان و چه در دوران اسلامی در برص کسور گزایی و دفاع از مرزهای ایران نشانی است بر راستی این پندار. در حقیقت، توانمندی نظامی حکومت‌های ایرانی در طول تاریخ بدان گونه بوده که ایران مواره از جمله کشورهای ابرقدرت دنیا و با دست کم در زمره قدرت‌های برتر منطقه‌ای به شمار می‌آمده است.

نظر به موارد فوق، ایرانیان رزبه با اقوام و ملل دیگر در ارتباط بوده و از این روی به جز زبان فارسی، به فراخور زمان، زبان‌های دیگری نیز در ایران کاربرد داشته‌اند. روشن و آشکار است که پژوهشگران تاکنون، آن گونه که باید و شاید، به موضوع زبان‌های خارجی رایج در ایران و تحولات آن‌ها در طی ادوار تاریخی ایران توجه نداشته‌اند و از این روی تا به امروز نه محققان ایرانی و نه دانش‌پژوهان غیر ایرانی هیچ گونه اثر جامع و کاملی که به بررسی سیر زبان‌های خارجی در ایران و دگرگونی‌های آن‌ها در گذر تاریخ این کشور بپردازد را ننگاشته‌اند و هر آنچه در این باره نوشته شده است یا به بررسی زبانی خاص چون انگلیسی یا عربی اختصاص داشته و یا آنکه تنها به دوره خاصی از تاریخ ایران و به ویژه روزگار معاصر محدود شده است. به این سبب، بر آن شدیم تا پژوهشی جامع و همه‌جانبه در این باره انجام دهیم، تحقیقی که به روشنی نشان دهد که در دوره‌های مختلف تاریخ ایران کدام یک از زبان‌های خارجی کاربرد داشته و هر یک در رهگذر زمان چه تحولاتی را شاهد و ناظر بوده‌اند.

در راستای نیل بدین هدف، به دلیل ماهیت اکتشافی و زمینه‌ای پژوهش از هر گونه فرضیه‌پردازی دوری گزیدیم، اما با توجه به داده‌ها و آگاهی‌های موجود از دوره‌های تاریخی ایران، بر آن شدیم تا پژوهش در قالب هفت فصل تقسیم کنیم و در هر فصل به تحولات رخ داده در زبان‌های خارجی در یک دوره خاص از تاریخ ایران بپردازیم. شایسته یادآوری است که مبنای این فصل‌بندی توجه به این نکته مهم بوده است که در هر یک از دوره‌های مورد بررسی، دگرگونی‌های گسترده و عظیمی در زمینه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و غیره صورت گرفته و فرض بر این است که تحولات عمیق و ژرفی نیز درباره آنچه موضوع پژوهش است نیز رخ داده باشد.

بر این اساس فصل‌های اول و دوم به ترتیب به ایران باستان و دوران اسلامی تا پیش از ورود مغول اختصاص یافته است، زیرا اگرچه در دوران ایران باستان با همه‌ی گوناگونی سر برآوردند و حتی در برهه‌ای از زمان، در پی هجوم اسکندر مقدونی، بیگانگان یونانی بر ایران استیلا یافتند، اما تنها در پی ورود اسلام به ایران بود که تغییراتی مشهود و چشمگیر در تمامی زمینه‌ها و عرصه‌ها به وجود آمد.

در ادامه، فصل سوم به بازه زمانی آغاز آن حمله مغول و پایان سلسله تیموری می‌پردازد، زیرا یورش مغولان چندان سه‌گین، وحشتناک و غم‌انگیز بود که بنیان‌های تمدنی و فرهنگی دیرینه‌سال ایران را در آستانه اضمحلال و نابودی کامل قرار داد، اما ایرانیان یارای آن را یافتند تا خود را از این خطر دهشتناک و اره‌انند و به این ترتیب تا پایان دوره تیموری ثبات نسبی در عرصه‌های مختلف برقرار شد.

اختصاص فصل چهارم به بررسی تحولات زبانی در دوران صفوی، افشار و زند نیز از آن روی بود که صفویان از یک سوی پس از حدود نیمه‌سالی توانستند ایران زمین را دگر بار یکپارچه و متحد سازند و از دیگر سوی مذهب تشیع را به عنوان مذهب رسمی کشور و حکومت ایران بشناسانند، امری که در روزگاران آتی و از جمله در دوره‌های فرمانروایی افشاریان و زندیان نیز شاهد تغییر و دگرگونی چندان نبود.

و اما فصل پنجم به بازبینی آنچه در دوران قاجار رخ داد می‌پردازد، زیرا این عهد با عصر استعمار و پیشرفت‌های همه‌جانبه غربیان و همچنین

گسترش روزافزون ارتباطات همه‌جانبه ایران و دنیای غرب مقارن شد و این در حالی است که ایرانیان آگاهی و آشنایی چندانی با جنس تحولات نوین نداشتند و در برخورد با تمدن جدید دچار گونه‌ای سردرگمی و بهت و حیرت شده بودند.

اختصاص ششمین فصل به واکاوی تحولات مرتبط در روزگار پهلوی نیز بدان سبب بوده است که مجموعه به‌هم‌پیوسته‌ای از تحولات گوناگون در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و همچنین در پیش گرفتن برخی سیاست‌های نوین از سوی سرمدمداران حکومت، تفاوت‌های عمده‌ای را بین ایران عصر پهلوی و ایران روزگار قاجاری به وجود آورد.

و در این فصل واپسین به بازبینی آنچه در دوران جمهوری اسلامی رخ داد است می‌پردازد، زیرا به نظر می‌رسد که رویکرد این حکومت در روزگار پس از پیروزی انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ ش (۱۳۹۹ ق/ ۱۹۷۹ م) به طور عمده در تضاد و مخالفت با آنچه که شاهان پهلوی در پی آن بودند شکل می‌گیرد.

فراهم آمدن این دولت در عین مدیریت راهنمایی‌ها و کمک‌های استادان، سروران و یارانی چند بود. در این مقدمه، هر قدر هم کوتاه باشد، نمی‌تواند از عرض مراتب حق‌شناسی و سپاس به آنانی که در حصول این تألیف مدد رسان بوده‌اند خالی بماند، به ویژه برگواری‌ها و یاری‌رسانی‌های دوستان گرانمایه آقایان دکتر تورج تیموری و منوچهر سلیمانی، که دسترسی به برخی منابع تنها با بلندنظری شایان ستایش آنان محقق گردید، فراموش‌شدنی نیست. سپاس و سرکریم فرود آوردن در برابر بذل توجه و عنایت این عزیزان کمترین کاری است که به حیران مهرورزی‌های بسیارشان می‌توان انجام داد.

مهرماه ۱۳۹۹

عضو هیئت علمی دانشگاه تهران